

סמלים מכוננים בסיפור "שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו": 'מקדש מעט', גריסים וקלויז של חייטים

נר לזכרו של ידידי ורעי,
 סמ"ר מאיר שנוולד,
 איש-הספר והרוח,
 ששירת-חייו כללה תחומים
 שונים ומנוגדים.
 נפל בעת שירותו הצבאי
 כפר דרום, ט' בניסן תשנ"ה.

תקציר

בסיפור 'שני תלמידים שהיו בעירנו' מביא ש"י עגנון את סיפורם של שני תלמידי חכמים: ר' שלמה ור' משה-פנחס.

מצד אחד, בולטת ההדגשה, כי לפנינו שתי דמויות, שיש להן צדדים שווים: ידיעת התורה, שקידה על תלמודה, מגורים באותה העיר, ואף תואר משותף: 'תלמיד חכם', אך מצד שני, למרות הדמיון – דרכי שני החכמים נפרדות בנקודה מסוימת של מחלוקת, ואין הם נפגשים עוד.

הקושי המרכזי בנקודת-מחלוקת זו היא אופייה הדיספרופורציוני, המקרין על המשך הסיפור כולו. אין המדובר כאן בסוגיה, הקשורה לעניינים הרי-גורל כסוגיות, שלגביהן מוטלת החובה 'ייהרג ואל יעבור' (בבלי, סנהדרין עד ע"א) וכדומה. עם זאת, מחלוקת זו יוצרת אסון ופירוד נורא בין שני תלמידי-חכמים אלה.

במאמר זה אנו עומדים על שלושה סמלים מכוננים, העומדים בבסיסו של סיפור זה: 'מקדש מעט', גריסים וקלויז של חייטים.

ר' משה-פנחס דוגל בגישה, שלפיה בית-הכנסת הנו 'מקדש מעט', ואילו ר' שלמה רואה את בית-הכנסת כבית-העם. מתוך הבנת מחלוקת עקרונית זו – מובנת המחלוקת ביניהם על סתימת הגומחה בבית-הכנסת, ואף התנהלותם השונה ביחס לציבור. הסמלים הנותרים: 'גריסים' ו-'קלויז של חייטים' – פותחים צוהר אל עולמו של ר' משה-פנחס, עולם של תורה, שנלמדה בעמל וביגיעה רבה, אך מפוזרת קרעים-קרעים בתוך נשמתו.

מילות מפתח: ש"י עגנון; סמלים; בית-כנסת; 'מקדש מעט'; לימוד-תורה.

1. מבוא

שני תלמידי חכמים, הדרין בעיר אחת, ואין נוחין זה לזה בהלכה – אחד מת, ואחד גולה (בבלי, סוטה מט ע"א)

בסיפור 'שני תלמידים שהיו בעירנו' מביא ש"י עגנון את סיפורם של שני תלמידי חכמים: ר' שלמה ור' משה-פנחס.

מצד אחד, בולטת ההדגשה, כי לפנינו שני אנשים, אשר יש להם צדדים שווים: ידיעת-התורה,¹ שקידה על תלמודה, מגורים באותה העיר, ואף תואר משותף: 'תלמיד חכם'. אך מצד שני, למרות נקודת-דמיון אלו – דרכי שני החכמים נפרדות בנקודה מסוימת,² ואין הם נפגשים עוד.³

וכך כותב א"א אורבך:⁴

...קווי האופי הם קשרים של קיימא הקושרים את ישותו של האדם, מכוונים את צעדיו וקובעים את מעשיו. אותם חיי התורה מחדדים ומחריפים את קנאותו ואת עקשנותו של משה פנחס, כשם שהם מעדנים ומעלים את ותרנותו וחסידותו של ר' שלמה למדרגה שאין למעלה הימנה.

נקודת-המחלוקת שנוצרת ביניהם הופכת גם לנקודת אל-חזור. כל ניסיונות הפיוס עולים בתוהו, ואף הציפייה מצדו של הקורא לסוף טוב ולהשלמה – איננה מתרחשת. זאת – בניגוד למאמר חז"ל הידוע, כי 'תלמידי-חכמים מרבים שלום בעולם' (בבלי, ברכות סד ע"א ומקבילות), ובניגוד לתחושה בתחילת-הסיפור, הרואה את 'החברה בשלמותה היחסית ובאחדותה הפנימית',⁵ ואת רוחו של בית-המדרש, השורה בעיירה יהודית זו.⁶

הקושי המרכזי בנקודת-מחלוקת זו הוא אופייה הדיספרופורציונלי, המקרין על המשך הסיפור כולו. אין המדובר כאן בסוגיה, הקשורה לעניינים הרי-גורל – כסוגיות, שלגביהן מוטלת החובה 'ייהרג ואל יעבור' (בבלי, סנהדרין עד ע"א) וכדומה.⁷ עם זאת, מחלוקת זו יוצרת אסון ופירוד נורא בין שני תלמידי-חכמים אלו.

במאמר זה נדון בנקודת-המחלוקת המרכזית שבין שני תלמידי חכמים אלו, במשמעותה של האמרה, שאומר ר' שלמה לר' משה-פנחס (ברגע המחלוקת), ובישיבתו של ר' משה-פנחס

-
1. ראו א"א אורבך, 'שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו', ד' סדן וא"א אורבך (עורכים), **לעגנון שי: דברים על הסופר וספריו**, 2012, ירושלים תשכ"ו, עמ' 10.
  2. ראו ש' ביאלובלוצקי, 'בעלי תשובה בסיפורי עגנון', ב' קורצווייל (עורך), **יובל שי, רמת-גן תשי"ח**, עמ' 127. המחבר טוען, כי לזו הסיפור שלפנינו הוא המאבק שבין הלמדן העממי אל מול הלמדן האריסטוקרט, אך נראה, כי היפוך מגמות יש לפנינו, ודווקא הלמדן העממי הנו אריסטוקרט בגישתו. וראו בהמשך.
  3. בהמשך העלילה מציע ר' שלמה לקהילתו לקחת את ר' משה-פנחס כרב במקומו, אך כשנודע הדבר לאחרון, הוא יורד באמצע הדרך (ש"י עגנון, **שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו ועוד סיפורים**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 41 [מכאן ואילך נציין לסיפור זה במספרי עמודים בגוף המאמר], ומדגיש בכך, כי דרכיהם (ולו גם בנפרד) אינן משותפות.
  4. ראו אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 24.
  5. ראו י' פרידלנדר, 'הכלל והפרט בסיפורי עגנון', ב' קורצווייל (עורך), **יובל שי, רמת-גן תשי"ח**, עמ' 61.
  6. ראו פרידלנדר (שם), עמ' 68.
  7. ראו א' ליפסקר, 'טרנסגרסיה ומאגיה רדומה בסיפורו של ש"י עגנון' "שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו", **אלפיים**, 32 (תשס"ח), עמ' 133.

שנתון "yle" – תש"ע – כרך ט"ו

בקלויז החייטים.⁸

מספר חוקרים כבר עמדו על העובדה, שבספרות-ההשכלה במאות הי"ח-י"ט שימשו לעתים סוגיות הלכתיות, כמעין חומר היולי, העומד בבסיסה של היצירה הספרותית.⁹ דומה, כי בעניין זה הסיפור "שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו" ממשיך קו זה, ומעמיד במרכזו את שאלת מעמדו של בית-הכנסת העירוני כ'מקדש מעט' או כ'בית עם'. זהו הבסיס לתפיסת ה'קדושה' ומשמעותה גם בחיי היום-יום של תלמידי-חכמים אלה.

2. 'מקדש מעט' או 'בית-העם'

נקודת-המחלוקת בין ר' שלמה לבין ר' משה-פנחס – מתגלית, כשבאים ימי-החורף, וגובר הקור בבית-הכנסת העירוני.¹⁰ חמיו של ר' שלמה תרם סכום נאה לבית-הכנסת לתיקונים שונים במבנה, וכן – לצורך עצים להסקה, אך העבודה לא בוצעה. החס, שהיה אדם זקן, סבל מהקור, שהיה חודר לתוך בית-הכנסת. לכן כשבא האומן לתקן את הדרוש תיקון, מבקש ממנו החס לסתום מגרעת שלפני החלון, ובכך למנוע מרוחות הקור להיכנס.

כשסיפרו את הדבר בקלויז עמד למדן אחד ואמר, תמה אני אם רשאים לעשות כן, שהרי מיעטו את חלל קדושת המקום. נכנס ר' שלמה. אמר אותו למדן, נשמע דעתו של רבי שלמה. קפץ משה פנחס ואמר, אסור לשנות חלל בית הכנסת ולמעטו אפילו כדי אצבע אחת, שיש בזה משום לא תעשון כן לה' אלקיכם. ביקש ר' שלמה לשתקו בנעימה ולומר לו, אף אני אמרתי כן, וכבר עשו את שצריכין לעשות. כיון שהביט על אותו בחור זקן שהוא מקפץ וצועק ומגבב ראיות על גבי ראיות ניענע לו בידו דרך ביטול ואמר לו דרך הלצה...

(עמ' 17-18)¹¹

המחלוקת ביניהם דנה בשאלה הלכתית, הקשורה לבניינו של בית-הכנסת, וכדי להבינה – יש להציג שני מודלים, הקיימים בחז"ל לגבי מהותו של בית-הכנסת;

'ואהי להם למקדש מעט בארצות אשר באו שם' (יחזקאל יא 16). דרש רבי שמואל בר יצחק: אלו בתי-כנסיות ובתי-מדרשות (ילקוט שמעוני ליחזקאל רמז שני"א).

מדרשה זו עולה, כי בית-הכנסת נתפס כמודל מוקטן של בית-המקדש בירושלים, ולכן יש לשמור בו על סממנים, הקשורים לבית המקדש כגון נטילת-ידיים,¹² איסור אכילה ושתייה,¹³

8. לחשיבות הבנת המשמעויות, הנלוות לעלילת הסיפור הקונקרטי אצל עגנון – ראו למשל ה' ויס, פרשנות להמישה מסיפורי ש"י עגנון, תל-אביב תשל"ד, עמ' 23.
9. ראו י' פרידלנדר, 'סאטירה בין יהודים: השכלה, תלמוד והלכה', א' זיו (עורך), הומור יהודי, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 110. לתפקידן של הלכות עגונה בסיפור 'והיה העקוב למישור' (ועל הערכתם של הרב קוק מזה וי"ח ברנר מזה לסיפור זה), ראו י' פרידלנדר, בין הלכה להשכלה, ירושלים תשס"ד, עמ' 325-335.
10. לדיון בתפילה ובמעמדה ביצירת עגנון – ראו ש' ורסס, ש"י עגנון כפשוטו: קריאה בכתביו, ירושלים תש"ס, עמ' 57-85.
11. באמירה, שאמר ר' שלמה לר' משה-פנחס בסוף קטע זה – נדון בסעיף הבא.
12. "ואם בעוונותינו הרבים בית אין לנו, מקדש מעט יש לנו והייבים אנו לנהוג בקידוש ובמורא שנאמר 'ומקדשי תיראו'. לפיכך התקינו הראשונים בכל חצירות בתי כנסיות כיורות של מים חיים לקידוש ידיים ורגליים" (מ' מרגליות, הלכות ארץ ישראליות מן הגניזה, ירושלים תשל"ד, עמ' קלא-קלב).

שנתון "JL" – תש"ע – כרך ט"ו

ועוד. עם זאת, חשוב לציין, כי אין להעתיק סממנים אדריכליים מובהקים מבית-המקדש לבית-הכנסת.¹⁴ בית-הכנסת נתפס כאן יותר כביתו של האל עצמו, ואילו האדם המאמין בא ומבקר בבית-האל, נכנס לצורכי-תפילה ויוצא ממנו עם תום התפילה.

המודל השני הוא 'בית-העם':

צירוף זה נזכר לראשונה בספר ירמיהו (לט 8):

ואת בית-המלך ואת בית-העם – שרפו הכשדים באש, ואת חומות ירושלים
נָתְצוּ.

ישנם חוקרים, הסבורים כי 'בית-העם' כאן אינו אלא בית-כנסת, אך ש' ספראי כבר דחה זיהוי זה כזיהוי היסטורי.¹⁵ לעצם העניין, נראה מהבבלי שבת (לב ע"א), כי כינוי זה לבית-הכנסת היה מקובל בתקופת-התלמוד:

תניא רבי ישמעאל בן אלישע אומר: בעוון שני דברים עמי הארץ מתים – על
שקורין לארון הקודש ארנא, ועל שקורין לבית-הכנסת בית העם.¹⁶

מכינוי זה עולה, כי בית-הכנסת שימש בתפקיד בית-העם, כלומר כמקום התכנסות לקהילה כולה ולשימושים רבים ומגוונים, כגון התכנסויות קהילתיות, מושב בית דין, גביית-צדקה ועוד,¹⁷ כאשר התפילה וקריאת-התורה תופסים בו מקום מסוים, אך הם אינם המרכיבים הבלעדיים. על-פי מודל זה, בית-הכנסת הוא ביתם של האנשים הבאים אליו, כאשר גישה זו יוצרת לעתים זלזול בקדושת-המקום, כפי שעולה מהבבלי בשבת. אם אכן זהו ביתו של העם, אין להתפלא על תופעות, הקשורות באופן טבעי להתקהלות של אנשים, כדוגמת שיחות-החולין בבית-הכנסת,¹⁸ כפי שעולה מדבריו של הסמ"ק מצוריד(=מציריד):

אוי להם למדברים דברים בטלים או עושים שחוק וקלות ראש בב"ה (=בבית-הכנסת) בשעת תפלה ומונעים בניהם מחיי עה"ב (=עולם הבא), כי יש לנו לעשות ק"ו בעצמינו מעובדי אלילים, אשר אינם מאמינים: עומדים כאלמים בבית חרפותם. כל שכן אנו העומדים לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה... ע"כ כל אחד יתן אל לבו להיות ירא וחרד לפני בוראו, ולא ידבר בשעה שהחזן אומר שמונה עשרה לכל הפחות... (סמ"ק מצוריד [יום א' סוף מצוה יא])

גישתו של הלמדן וכן של ר' משה-פנחס, המחרה-מחזיק אחריו, היא, שהמודל הרצוי לבית-הכנסת הוא זה של מקדש מעט, כלומר הבית הוא ביתו של האל, וקדושתו מתפשטת על כל שטחו של בית-הכנסת. מכאן ברור, כי ה'מגרעת' האנושית אמנם תוקנה, אך במחיר גריעה של קדושת בית הכנסת. מי שמוסיף סתימה מצדו הפנימי של בית-הכנסת – גורע ממקום ההתפשטות של הקדושה בבית-הכנסת, ועל-ידי כך ממעט את קדושתו.

13. תוספתא מגילה (ב 18, עמ' 353).

14. ראו למשל במאירי לרה"ש, עמ' 181.

15. ראו ש' ספראי, בשלהי הבית השני ובתקופת המשנה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 144.

16. והשוו לדברי הראי"ה קוק, אורות הקודש, ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' קסח: "...הקריאה לארון הקדש ארנא ולבית הכנסת בית עם מורה על ההכרה בעניינם רק מצד הערך השמושי ולא מצד הערך הסגולי".

17. לפירוט ראו ז' ספראי, 'התפקידים הקהילתיים של בית הכנסת בא"י בתקופת המשנה והתלמוד', ש' שמידט (עורך), ספר זכרון למרדכי ויזר, ירושלים תשמ"א, עמ' 230-248.

18. ראו מ' חלמיש, 'שיחות חולין בבית הכנסת – מציאות ומאבק', מלאה, ב (תשמ"ד), עמ' 225-252.

מקומם של בני-האדם בבית-הכנסת הוא לצורכי-תפילה בלבד וכאדם המתארח בבית חברו, ועל-כן גם החם, עם כל רצונו הטוב, הוא אורח בבית-הכנסת, לכן אין למעט קדושה מבית-הכנסת בעבור אחד מאורחיו, וְלוֹ גַם יְהִיָּה זֶה עֲשִׂיר וְנִכְבֵּד.

תשובתו של ר' שלמה לסיטואציה זו היא מורכבת:

בהתחלה הוא טוען: 'אף אני אמרתי כן', כלומר קיימת הסכמה עקרונית בין שני החכמים בנושא זה, אך בהמשך אומר ר' שלמה 'וכבר עשו את שצריכין לעשות', כלומר מה שנעשה לבסוף הוא הדבר הנכון והראוי.

בכך מציג ר' שלמה את עצמו כדבק במודל, הרואה את בית-הכנסת כבית-העם. לכן, אם הקור יוצר בעיה למתפללים, ניתן אף למעט את חלל המקום, כדי שלאותם המתפללים יהיה קל ונוח יותר להתפלל. גישה זו נובעת מהרעיון, שעיקר הקדושה בבית-הכנסת נובעת מעשרת המתפללים המצויים בו – כדברי הרמב"ן:¹⁹

יחיד שיחד לעצמו בית לתפילתו אין בו קדושה כדין של רבים, לפי שאין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, ובית הכנסת כשמה (=כשמו).²⁰

גישה חיובית זו לממד החברתי – חוזרת אצל ר' שלמה במספר מקומות נוספים:

דיבורו בנחת והילוכו מתוך ישוב הדעת (עמ' 15), הוא חולק כבוד 'לקטני קטנים' (עמ' 18), ועוד, אפילו לאחר העלבונות, שספג מר' משה-פנחס, האיר לו פנים 'הראה לו חיבה גמורה מתחילתו ועד סופו' (עמ' 30). גם בשעה שהוא יושב בקהילתו, הוא איננו רב של קבוצה מסוימת, אלא מתקין 'כמה תקנות טובות לעשירים ולעניים, לגדולים ולקטנים, לאנשים ולנשים' (עמ' 48). באופן טבעי קבוצות אלה לא רק שונות זו מזו, אלא בעלות אינטרסים מנוגדים. ר' שלמה יודע להבין את צרכיה האמיתיים של כל קבוצה, ולהתאים לה את התקנות הראויות לה.²¹

ר' משה-פנחס איננו מקבל גישה זו: לדידו, עיקר הקדושה בבית-הכנסת היא היותו מקדש מעט, מקום השראת שכינתו של האל, ולכן הממד החברתי איננו קיים בו. לכן, גם בישיבתו בקלויז, בהיותו רווק, הוא אינו נענה להזמנות לסעודות בית חברי הקהילה (עמ' 13), ואינו 'שח עם כל אדם' (עמ' 15).²²

עקב קשיים כלכליים נאלץ ר' משה-פנחס ללמד בשכר, אך גם כאן בוחר לו ר' משה-פנחס 'שלושה ארבעה תלמידים גדולים' (עמ' 20) בלבד. הוראה של תלמידים יכולה להפוך למפתח של השפעה רוחנית, כאשר תלמידים גדולים מעבירים את תורת-הרב לתלמידים נוספים. מה שהתחיל כהוראה לשם פרנסה – יכול להתפתח ליחסי רב – תלמיד, וליצירת 'בית-אב' לתורתו של ר' משה-פנחס. אך ר' משה-פנחס מוותר על אפשרות זו, ולאחר חתונתו 'מאחר שחמיו סיפק לו כל צרכיו שילח את תלמידיו וחזר ללמוד ביחידות...' (עמ' 21).

נקודת-מפנה אפשרית ביחסו של ר' משה-פנחס לבריות באה עם הצעת הרבנות שהוא מקבל –

19. חידושי הרמב"ן למגילה כו ע"ב, מכון נהרדעא תשנ"ה.

20. כדוגמה לקשר המעגלי, שקיים בנקודת-החיבור שבין נוכחות-האל ונוכחות המתפללים – ניתן להביא את דברי אשתו של ר' משה-פנחס לגבי מידת הכנסת האורחים שלו 'בית שבעל הבית אינו מצוי בתוכו אין אורחים מצויים לבוא אצלו' (עמ' 37).

21. בכך מדגיש עגנון את יכולתו של ר' שלמה 'לראות' את סביבתו, בניגוד למוטיב העיוורון בסיפור זה (ראו ויס (לעיל הערה 8), עמ' 31-36), המשווה לר' משה-פנחס ולהתנהלותו החברתית.

22. ומעניין לציין, כי יציאתו מעצמו אל הזולת היא דווקא בביקוריו אצל ר' שלמה (עמ' 15-16), לפני המחלוקת הגדולה.

בעקבות המלצתו של ר' שלמה. לאחר קבלת כתב הרבנות – מכינה חמותו סעודות רבות 'ובכל סעודה וסעודה אמר ר' משה-פנחס חידושים נפלאים, מה שלא היה נוהג כן עד עכשיו, שלא סח עם כל אדם... (עמ' 39). ההכרה במעמדו, המתבטאת בעצם הפנייה אצלו – גורמת לו לשנות את דפוס-התנהגותו, אך לא לזמן רב.

ברגע שנודע לר' משה-פנחס, שהצעת הרבנות באה מכיוונו של ר' שלמה, הוא יורד מהמרכבה וחוזר אל דפוס-התנהגותו הקודמת (עמ' 41). לכן עצם הוויכוח חושף לא רק דיון הלכתי מצומצם ומתוחם, אלא שאלה הגותית חובקת כל: מהי הקדושה, וכיצד היא מתבטאת בממד החברתי-אנושי? במה היא מתבטאת בבית-הכנסת: האם במבנה המקודש כשלעצמו או שמה בעשרת המתפללים ועוד?

לדעת ר' שלמה, עיקר הקדושה נובעת מהממד האנושי, ולכן בית-הכנסת הנו בית-העם.

לעומתו, ר' משה-פנחס רואה בבית-הכנסת 'מקדש מעט', ולכן על הממד החברתי בו להצטמצם למינימום ההכרחי. הבדלי גישות אלה, משתקפים גם ביחסו של כל אחד מתלמידי-חכמים אלה לחברה הכללית, ולכן מחלוקת זו, העוסקת במקורה בסתימת גומחה בבית-הכנסת, מהווה במקרה שלפנינו מחלוקת עקרונית ומהותית על היחס שבין הקדושה ובין הממד החברתי-אנושי בחיים.

3. 'א בחור מאכ"ט א קידוש אוי"ף א גרוי"פ'

תרגומו של משפט זה, שנאמר לר' משה-פנחס, בסיומה של המריבה הוא, שבחור שאיננו נשוי אינו מקדש בלילי שבת וחג על יין, אלא על גריסים.²³ משפט זה נאמר בהלצה, אך הטיל רושם כבד על הצדדים, עד שר' משה-פנחס 'נרתע לאחוריו וחזר למקומו והיה יושב ומתלש בקמצי זקנו'²⁴ מתוך עגמת נפש (עמ' 18).

מה היא משמעותו של משפט זה, ומדוע נוצרה פגיעה כה קשה אצל ר' משה-פנחס?

ברובד מסוים יש כאן פגיעה ועלבון מצד מי שנשוי ויש לו ילדים (ואף בעקבות אבי-אשתו התחילה מחלוקת זו) – כלפי מי שטרם זכה למצוא את זיווגו האמיתי, ועדיין נסמך על שולחן אמו האלמנה.²⁵ מיותר לציין את החשיבות הגדולה, שרואה ההלכה היהודית בבניית-המשפחה, ומעין דוגמה לכך (אחת מני רבות) ניתן לראות בדרשתו של רבי יהודה (המובאת במשנה יומא [א, א]): "אף אשה אחרת מתקינים לו שמא תמות אשתו שנאמר בעדו ובעד ביתו; ביתו – זו אשתו". ר' שלמה מעורר כאן את כישלוננו של ר' משה-פנחס בהקמת ביתו הפרטי.

ברובד נוסף ניתן לשער, כי היין היה נחשב למוצר יקר יותר מן הגריסים, ובכך מדגיש ר' שלמה את הפער הכלכלי-מעמדי שבינו לבין ר' משה-פנחס (ושוב גם כאן בעקבות אבי-אשתו העשיר – התחיל הדיון שלפנינו). גם אם בלימוד-התורה קיים שוויון ביניהם,²⁶ הרי שברובד הכלכלי הפער בולט, ופער זה ילך ויתעצם גם בהמשך.

23. Die Graepen - גריסים ('א לביא, מילון שימושי עברי-גרמני, גרמני-עברי, תל-אביב 2002, עמ' 54), וראו גם ורסס (לעיל הערה 10), עמ' 117-116.

24. עגנון מדגיש, כי גם קמצים אלה 'לא נתחברו' (עמ' 12), וראו בהמשך.

25. ראו ורסס (שם), עמ' 117-116.

26. ראו בפרק המבוא.

בנוסף לכך, הדמות הבולטת במסורת היהודית המוקדמת, שהייתה בעלת מעמד בולט הן בתחום התורני והן בתחום הכלכלי-מעמדי, הייתה רבי יהודה הנשיא, שאצלו היו 'תורה וגדולה במקום אחד'.²⁷ ייתכן, כי ר' שלמה המחיש לר' משה-פנחס את הפער ביניהם: האחרון חכם בתורה, אך הוא עולה עליו 'זוכה שגם אצלו 'תורה וגדולה' ידורו בכפיפה אחת – כרבי יהודה הנשיא.

עד כאן הפגיעות שתוארו (ובמיוחד – הראשונה) מתארות מצב, שהוא בר-חלוף: נישואין לאישה, או קבלת רבנות במקום זה או אחר.²⁸ שינוי מעין זה יוכל לשנות את המצב המשפחתי והכלכלי, אך הפגיעה המוחלטת והקשה, שכל ניסיונות-הפיוס של ר' שלמה לאחריה מתנפצים בזה אחר זה, מלמדת, כי הפגיעה כאן לא נגעה ברובד החיים החיצוני, אלא זו אמירה, הדנה בעצם אישיותו של ר' משה-פנחס, ואכן יש כאן, כביכול, 'נבואה עיוורת, דיבור הרואה ללב העניין בלא שהעניין יראה לדוברו'.²⁹

כשבאים ומתבוננים בשני החומרים: יין – מזה, וגריסים – מזה, הרי מוצאים, שההבדל המרכזי ביניהם הוא יחסם של הפרטים זה לזה: היין איננו מורכב מחלקים, אלא זורם כאחת לכיוון, שאליו מטים את הבקבוק או הכוס; כוח הזרימה יכול להיות איטי, אך גם מהיר ביותר. לעומת זאת, הגריסים הנם אוסף של חלקים קטנים, שהחיבור ביניהם איננו מוחלט, הם מפוזרים, וקשה להניע אותם במרוכז לכיוון אחד. הגריס כפרט מוטיפי, איננו חייב להילקח למחוזות עלומים של מגיה ועסקי נסתרות,³⁰ אלא כמשל וכאבן-בוהן לאישיותם של תלמידי-חכמים אלו.

נראה, כי על דרך הלצה ואמירה לא מחייבת – מספק ר' שלמה אבחנה פסיכולוגית מעמיקה של ר' משה-פנחס, וכנגדה הוא מעמיד את עצמו באבחנה פסיכולוגית הפוכה. שני תלמידי-החכמים הללו לומדים תורה, אך זה – תורתו משתמרת, וזה – תורתו מתברכת.³¹ אצל ר' משה-פנחס התורה מורכבת מפרטים-פרטים,³² הנובעים משקדנות גדולה ועצומה, אך הם אינם מתחברים למהלך אחד. לכן גם בוויכוח ההלכתי הנוסף ביניהם לאחר דרשתו של ר' שלמה בעירו החדשה – מעלה ר' משה-פנחס שלל טענות ומענות, אך לכלל ריכוז כל הטענות לטענה אחת חזקה, שתכריע את הכף – לא הגיע.

גם ר' שלמה למד תורה הרבה, אך הוא מסוגל לרכז את עוצמתו בנקודה אחת, כאותו היין שנשפך כולו לאותו המקום בזרם חזק.³³ הדבר מתבטא בעמידתו מול ר' משה-פנחס ומול למדנים אחרים, המנסים לפורר את בניין-השיעור שהכין, אך השיעור נותר עומד על תלו. אף

27. בבלי, גיטין נט ע"א. לתיאור דמות של רבי יהודה הנשיא – ראו ע' מאיר, רבי יהודה הנשיא: דיוקנו של מנהיג במסורות ארץ ישראל ובבלי, תל-אביב תשנ"ט; א' אופנהיימר, רבי יהודה הנשיא, ירושלים תשס"ז.

28. ואכן בהמשך המעשה אנו קוראים על כך ועל השינוי במעמד, שעשוי לנבוע מקבלת משרת הרבנות.

29. ליפסקר (לעיל הערה 7), עמ' 141.

30. כדבריו של ליפסקר (שם), עמ' 135-147.

31. כגרסת בבלי, ברכות לב ע"ב לעומת גרסת ירושלמי, ברכות ה, א, וראו את דברי הרא"ה קוק, אורות התורה, בעריכת הרצי"ה קוק, ירושלים תשמ"ה, עמ' לו.

32. ינוי, שמכונה בו ר' משה-פנחס, הוא 'דער וואכינדיקער בחור' – הרווק של ימות החול (עמ' 13), ואף כאן מתבטאים הפירוד וההבדלה של ימות-החול – בניגוד לאחדותה של השבת.

33. עד שהתורה הופכת לו לעיקר, ואילו שאר החכמות השונות, כגון חכמת הלשון והרטוריקה כאות מכוונו של עיקר זה (ראו עמ' 23). והשוו לדברי הרב קוק: "כשעושים את התורה למקצוע מיוחד בחיים, אזי נתבעים כל המקצועות שבחכמות העולם, כדי להשלים את האישיות השלמה כוללת..." (הרא"ה קוק, אורות הקודש, א, ירושלים תשנ"ב, עמ' נא).

המקורות השונים מתאחדים להם ליצירה גדולה ומקיפה 'וקולו הולך מבבלי – לירושלמי, ומירושלמי – לאלפס, ומאלפס – לרמב"ם וכו' (עמ' 25-26), תורה אחדותית וכוללת. אך דומה, שתכונה זו מתבטאת בעיקר בהנהגת-הציבור שלו, וביכולתו לראות את האדם שמולו, ולרכז מולו את כל יכולותיו הלימודיות, ההתנהגותיות ועוד.

ברובד נוסף יכול ר' משה-פנחס לשמוע כאן רמז למקומו החברתי:

אביו של ר' משה-פנחס היה טוחן כפרי, ועסק בטחינת-תבואה לפרנסתו. אמנם ר' משה-פנחס טען, כי התורה אינה ירושה,³⁴ וכך התיישב במקום קבוע בקלוז העירוני, שהיה שייד, ככל הנראה, לאדם אחר (עמ' 11). אך ניכר, כי אנשי הקלוז לא קיבלו טענה זו, ולא מחו בידו רק משום שלא היו מעוניינים להסתכסך עמו. לעומתו, ר' שלמה הנו מבני-בניו של השלי"ה הקדוש 'אומרים כ"ו דורות ממנו ולמעלה, ויש אומרים ל"ו דורות לא פסקה מהם תורה'.³⁵ באזכור הגריסים מעלה ר' שלמה בפני ר' משה-פנחס את טענת-הירושה וההמשכיות; תורתו של ר' שלמה הולכת וזורמת מאב לבן במשך דורות רבים, ואילו תורתו של ר' משה-פנחס עשויה חלקים-חלקים. הוא אכן לומד תורה וזוכה לתואר 'תלמיד חכם', והוא כבן אצל התורה (עמ' 36), אך אין לדעת, לאן יפנו גרגיריו-בניו אחריו.

זו הסיבה, שר' משה-פנחס איננו מוצא את היכולת לסלוח לר' שלמה, גם בחלוף זמן רב, ולמרות ניסיונות פיוס שונים. הוא איננו מסוגל לרכז את פירווי אישיותו למקום אחד, 'לפרוס טלית'³⁶ – כמעשה של איחוד,³⁷ ולהתמודד עם הזרם הקולח ובעל-העוצמה של ר' שלמה.

מנקודת-המחלוקת שביניהם ואילך – עוברת הסערה לגור בתוך נפשו של ר' משה-פנחס,³⁸ והמלחמה הפנימית בתוכו אינה פוסקת. גרגירי אישיותו נותרו מפורדים, ואין הם מסוגלים להתאחד ולהציב תמונה שלמה, גם לא כלפי-חוץ. כך ר' משה-פנחס גם כעבור שנים רבות נותר אדם, המסוכסך עם עצמו ועם סביבתו,³⁹ הנוקט גישה של שב ואל תעשה – עדיף. קהילת-המתפללים איננה נתפסת בעיניו כיחידה אורגנית, השוטפת בתפילתה כלפי בורא-עולם, אלא כבודדים העומדים ומתפללים. הסתכלות זו מגבירה את הדילמות בין הפרטים השונים, ולא נותנת מקום להפיכת היחידים לקהילה, לקהילת-התפילה – כתיאורו של הגרי"ד סולובייצ'יק:⁴⁰

קהילתה של היהדות איננה קהילה תפקודית-תועלתנית, אלא ישותית (אונטולוגית). הקהילה אינה רק קיבוץ אנשים הפועלים בצוותא למען רווחתם ההדדית, אלא ישות מטפיסית היא, אישיות פרטית מעין שלמות חיה...

34. כמאמר המשנה באבות ב, יב.

35. שם, עמ' 14. אך עגנון מדגיש, כי היה ראוי לכתרה של תורה בזכות-עצמו (שם).

36. שהיא סימנו המובהק של אדם נשוי (שם, עמ' 16).

37. בניגוד לר' שלמה ה'מתעטף בטלית חדשה ובירך שהחיינו' (עמ' 25), בתחילת דרשתו. למוטיב הטלית והתפילין ביצירת עגנון – ראו ח' באר, 'מ'טליתמן' ו'תפילנסקי' לטלית ותפילין: על פרשה אחת ב'תמול שלשום', ח' עמית, א' הכהן וח' באר (עורכים), **מנחה למנחם**, תל-אביב תשס"ח, עמ' 407 ואילך.

38. כדעת אורבך (לעיל הערה 1) שתובא בסעיף הבא.

39. ולכן דומה, שנקודת-ההשוואה לרבי אליעזר בן הורקנוס היא דווקא לר' משה-פנחס – שלא כדברי ויס (לעיל הערה 8), עמ' 46.

40. ראו י"ד סולובייצ'יק, **דברי הגות והערכה**, ירושלים תשמ"ב, עמ' 225.

4. 'קלויז של חייטים'

ר' שלמה הנו מצאצאיו של ר' מרדכי יפה, שחיבר עשרה ספרים וקרא להם בשם 'לבושי מלכות', ולכן קרוי ר' מרדכי יפה בספרות ההלכה: 'בעל הלבושים' (עמ' 14). אך דומה, כי ייחוס זה בסיפורו של עגנון איננו רק ייחוס תורני, אלא גם הגדרה של סגנון-לבוש. ר' שלמה לבוש בבגדים, ההולמים את המעמד של 'תורה וגדולה' במקום אחד. גם בהגיעו לקהילה לקראת סוף הסיפור – טועה המון העם לחשוב, שהוא 'שר וגדול' (עמ' 58), מחמת המרכבה, שהוא נוסע בה, וכן – בשל בגדיו המהודרים.

ר' משה-פנחס, לעומתו, לבוש בבגדים רגילים ובלויים (עמ' 39), ונקודת-מפנה אפשרית בסגנון לבושו באה לאחר המריבה עם ר' שלמה. ר' משה-פנחס קובע את המקום החדש ללימודו ולתפילתו ב'קלויז' של החייטים, ואף קובע את מקום-מגוריו בביתו של אחד החייטים (עמ' 20-21). לאחר המריבה והגדרתו כמי שאמור לקדש על גריסים – מגיע ר' משה-פנחס למסקנה, כי עליו להתחיל ולתפור את חוטי חייו לכדי אריג שלם, להפוך את הקצוות השונים לכלל יצירה אחת, ובכך לגבש לעצמו זהות אחת. עיקרה של זהות זו יהיה החיבור, שיאפשר לרכו כוחות בנקודה מסוימת, ובכך יוכיח ליריבו, כי הוא עדיף עליו, וכי דבריו עליו אינם נכונים.

המחזה הדרמטי בדמותו של הדו-קרב ההלכתי ביניהם⁴¹ – מסתיים אף הוא בכישלונו של ר' משה-פנחס, וחוטי-חייו מתחילים שוב להיפרם, ומכאן ואילך 'נעשתה עתה התנגשות פנימית בנפשו של ר' משה-פנחס, היא ההתנגשות בין היצר לבין ההכרה'.⁴² מדו-קרב פנימי זה לא מצליח ר' משה-פנחס לצאת, כשידו על העליונה, והמאבק בנפשו פנימה – נמשך והולך.

נקודת-מפנה אפשרית נוספת היא הצעת-הרבנות. לקראת היציאה לדרך דואג לו חותנו לבגדים חדשים, שיהלמו את תפקידו החדש, ואכן 'נשתנתה צורתו' (עמ' 39). אך מסתבר, כי הבגדים הנאים, רצונם של הורי אשתו, ומהירותם וזריזותם של החייט וחבריו – לא שינתה משהו בתמונת-עולמו הקרועה והשסועה של ר' משה-פנחס. לכן, לאחר עצירת המרכבה, וטענת חותנו – ר' משה-פנחס 'פשט את איצטלתו ואמר, טול והנח לי' (עמ' 41). מכאן אתה למד, כי שינוי זה היה חיצוני, ולא פנימי; דומה היה בגד זה בעיניו – כסוג של תחפושת, ולכן הסירה באותה המהירות והזריזות ש'לבשה. פשיטת-הבגד מסמלת את סוף הניסיון לאחות את הקרעים, ולאחד את החוטים הנפרדים. מכאן ואילך – תהליך ההתפוררות ילך ויתעצם עד שעת מותו של ר' משה-פנחס.

41. ראו אורבך (לעיל הערה 1), עמ' 13.

42. ראו אורבך (שם), עמ' 15. וראו גם ביאלובלוצקי (לעיל הערה 2), עמ' 127. סליחתו של ר' שלמה איננה מתקבלת, מכיוון שאין כאן 'חבירו' – אחד, היכול לקבל סליחה או לדחותה, אלא אוסף של כוחות, שכל אחד מושך לכיוון שונה.

5. סיכום

נקודת-המוצא של שני תלמידי חכמים אלו הייתה משותפת – לימוד-התורה, אך כל אחד ואחד מהם הריק את התורה לכלי אחר, ומתוך כך גם נשתנו מהלכי-חייהם:

ר' שלמה היה לאורך כל חייו איש האחדות, המזהה את צורכי-קהילתו ומתאים את עצמו אליה – כנוזל, המתאים את עצמו לכלי-קיבול שונים.

ר' משה-פנחס, לעומתו, דבק בתורתו בשקידה עצומה ונוראה, עד שלא נהנה מחיי העולם הזה – עלמא דפירודא, אך הפירוד חדר עמוק אל תורתו, ולמרות ניסיונותיו השונים לאחות את הקרעים ולחבר את המוצק בקשר אמיץ – נותרו נפשו ונשמתו שסועות ומפולגות. לפיכך גם את ניסיונות הסליחה והכפרה של רעו משכבר הימים, ר' שלמה – לא היה בכוחו להכיל.